

Emlékezés Dobszay Lászlóra

a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság

Műelemzés – ma konferenciájának keretében

MTA Zenetudományi Intézet Bartók Terme

2011. október 7.

Az MTA Zenetudományi Intézet nevében emlékezik:

HALÁSZ PÉTER

zenetörténész

Ebben házban, egy emelettel a fejünk felett áll egy szobában egy elhagyatott íróasztal, rajta egy elhagyatott számítógép, bekapcsolatlanul több mint két hónap óta. Aligha emlékszik rá bárki is, hogy billentyűzetét ilyen hosszú ideig ne érintette volna ujj. Merevlemezen milliányi bite – cikkek, vázlatok, jegyzetek, mi több, egész könyvek kéziratjai. Az antifóna történetének kezdeteit vizsgáló köteté, a rezponzóriumok monumentális kritikai kiadásáé, a klasszikus formában alapelemeinek áttekintéséé, a stílusok szerint rendezett magyar népdalkincs típuskatalógusának folytatásáé – hogy csak a legterjedelmesebb munkákat említsem. Ezek az óriási, szinte áttekinthetetlenül gazdag tudományos hagyatéknek azok a részei, amelyeket teljes egészükben meg sem ismerhettünk eddig, de reménykedünk benne, hogy mihamarább kezünkbe vehetjük őket, s abban is, hogy – ha megszerkesztésükhöz, lezárásukhoz szükséges – értő és empátikus szöveg gondozójuk is akad majd. Ami viszont már könyvespolcainkon sorakozik, egy folytatandó, bár nehezen folytatható életmű, a 20. századi magyar zene-tudomány, vagy inkább bölcsészettudomány egyik kiemelkedően értékes monumentuma. És mint az ilyesfajta tudományok nagy teljesítményeinél szokásos, nemcsak tárgyának, hanem saját korának és az őt létrehozó személyiségnek is beszédes lenyomata.

Megalkotóját nem az akadémiai karrier vágya hajtotta, bár ragaszkodott hozzá, hogy egy kutatóintézetben, a mindennapi munka jól tervezhető beosztásának visszavonult nyugalma-ban dolgozhasson. Mikor alkalma nyílt mélyebben megismerkedni a nyugati világ tudományszerű életének működésével, nem győzte dicsérni a nálunk honos szisztémát, amelyben a rokon témával foglalkozó kutatók nem száz vagy ezer kilométerekre egymástól tevékenykednek, hanem kilincs-közelségben. Értette és kamatoztatta a bölcsészettudományokban nem oly gyakori team-munka előnyeit, a folyamatos diskurzusban csiszolódó nagy projekteken mesterével Rajeczky Benjammal, évtizedeken át Szendrei Jankával, újabban pedig tanítványaival működött együtt, pezsgő és termékeny tudományos műhelyt építve maga köré.

De pályája persze korántsem az elefántcsonttorony zavartalan csendjében bontakozott ki. Ha visszatekintve szervesen épülő egésznek látszik is, sokban befolyásolták külső viharok, hol személyes, hol személyek feletti, mondhatni, történelmi konfliktusok. Noha magam sosem hallottam őt erről beszélni, de tudom, hogy ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek fiatalságában legmeghatározóbb élménye 1956 volt. Amikor egyik – ha nem az utolsó – nyilvános szereplésén, a Széchenyi Akadémia fél évvel ezelőtti ülésén Kosáry Domokos írásaiból olvasott fel, sejtetően ezek az emlékek is átütöttek szavain.

Tanulmányainak kettőssége, a zeneszerzés és a történettudomány párhuzamos stúdiumai mintha kijelölték volna az utat a zenetudomány felé, de mégsem jutott el ide könnyen és gyorsan. Bár kezdetben a népzene-kutatás volt fő tudományos témája, utólag úgy tűnik – és most szándékosan sarkítva fogalmazok –: ez valójában csak egyfajta álca, titkosszolgálati zsargonban mondva fedőtevékenység volt egy olyan környezetben, amelyben az igazi hivatás, a liturgikus ének tanulmányozása legfeljebb eltűrtnek, de inkább tilalmasnak számított. Tanúsítja ezt például, ahogyan gyűjtőútjairól az 1960–70-es években számtalan népének vagy liturgikus eredetű dallam foklorizálódott változatával tért vissza. Vagy éppen a Szendrei Jankával és Rajeczky Benjaminnal közösen összeállított *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben* című kiadvány, amely – Kodály és Szabolcsi eszméivel takarózva – nemcsak a történelmi dallamok továbbélését, hanem kimondatlanul a vallásos néphagyomány 20. századi elpusztíthatatlanságát is felmutatja. De a „fedőtevékenység” – éppúgy mint korábban, még nehezebb időkben Rajeczkynek is – persze korántsem kitérő, hanem kivételes iskola volt, amely éppen az anyagismeret és a módszertan terén adott a kelet-közép-európai kutatóknak olyan többletet, amelynek révén a nyugati iskolázottságú zenetörténészekről gyökeresen eltérő úton, a variálódó, eleven anyag felől közelíthetett a zenei múlt írásos dallamemlékeihez is.

És eközben, munka utáni hosszú estéken, gondosan megválogatott tanítványok körében, fűtetlen templomok mélyén, vagy éppen álneven megjelentetett tankönyvekben bontakozott az elkötelezettségből fakadó feladat, az egyházi egyszólamúság kutatásának, a történelmi mélyből kibányászott zenei anyag feldolgozásának és újjáélesztésének hivatása. A Schola Hungarica megalakulása, majd – hangozzék ez bármily profánul – a lemezkiadó számára váratlanul nagy üzleti siker, és ezzel párhuzamosan a tudományos penzum, a középkori Magyarország zenetörténetének megírása adtak aztán alkalmat a szélesebb nyilvánosság elé lépéshez. Ki láthatta előre az 1980-as évek derekán, hogy egy szűk évtized múlva vaskos könyvet lehet majd kiadni a gregorián zenéről? Így hát a magyar hagyomány ismertetése alá kellett elbújtatni az el nem mondhatót, vagyis egy másutt, másképp *akkor* nem publikálható gregorián kézikönyv kivonatát.

De az *akkor* egy csapásra elmúlt, és 1990 után megkezdődött két hihetetlenül intenzív évtized. És ahogyan *ekkor*, a kiteljesedés idején szinte emberfeletti energiával volt jelen minden számára fontos poszton, mutatja, hogy milyen felkészülten érte el ezt a fordulópontot. Évente–kétévente jelentek meg könyvnyi méretű munkái, forráskiadásai, és közben számlálhatatlan kisebb–nagyobb tudományos, ismeretterjesztő vagy pedagógiai írása. Elnökként szervezte a Magyar Egyházzenei Társaság működését, irányította az általa újjáalapított Egyházzenei Tanszéket a Zeneakadémián, két–hároméves ciklusokban rendezte a Nemzetközi Zenetudományi Társaság Cantus planus munkacsoportjának konferenciáit, magyar kisvárosok manrézájába invitálva a világ gregorián-kutatóinak lassanként százas nagyságúvá nőtt seregét, és persze továbbra sem maradt hűtlen a Scholához, a szerda esték negyven éven át érinthetetlen állandóságú próbáihoz. És talán az itt ülők közül se sokan tudják, hogy miközben a középkori egyszólamúság kutatásának köztudottan világnagyságává vált, egy ezzel rokon tudományágban, a liturgia-történet, mi több, az élő liturgia évtizedek óta húsbavágó vitákat kiváltó területén is óriási nemzetközi tekintélyként tartották számon. A mi szégyenünk, hogy szinte tudomást se vettünk róla, hogy 2003-ban és 2010-ben két vastos angol nyelvű kötete jelent meg ebben a tárgyban. De miközben mindenütt jelen volt, úgy tűnt: ki sem mozdul ebből a házból, hiszen nap mint nap láthattuk, amint távolról is összetéveszthetetlen, gyors lépteivel, kissé félrehajtott fejjel végigsiet a folyosón.

Workaholic – az amerikai kifejezés talán még nem is létezett, amikor ő már réges-rég napi gyakorlatba ültette át. Lehetetlenség kikapcsolódás közben elképzelni. De miért is pihent volna? Hiszen munkája, szenvedélye, hobbija nem volt más, mint a gondolkodás, önnön szellemének megállást nem ismerő működtetése. Fenomenális a közlésvágy olyasfajta intenzitása, amellyel vasárnapi időtöltésként éveken át írta és jelentette meg egyszemélyes folyóiratát, a *Gondolkodó fizeteket*, amelyekben barátaival, kollégáival, tanítványaival osztotta meg töprengései eredményeit. És tette ezt – nem visszariadva a Don Quijote-i szereptől – időről időre napi- és hetilapokban is, nemegyszer közéleti publicisztikának álcázott eszmetörténeti tanulmányokban.

Ha tudományos életműve csomópontjait, könyveit nézzük, voltaképpen két csoportra oszthatók: az egyikbe a dallamrendszerező munkák tartoznak, mint a siratóstílusról írott disszertációja, vagy két másik, Szendrei Jankával közösen jegyzett hatalmas munkája, a népdaltípusok és az antifónák dallami rendbe foglalt közreadása. Mindükben közös, hogy miközben lehetőség szerint minden történeti–szakirodalmi tudnivalót figyelembe vesznek a dallamrend kialakításában, annak alapja mégiscsak egy tisztán zenei összefüggésekre épülő szabályrendszer, a hangok és a hallás törvénye. Úgy tűnik, miként Bartók, ő is hitt abban, hogy a népzene, s hozzá hasonlóan a gregorián, valamiképpen a használóitól és továbbörökítőitől független, mintegy emberen túli, természeti jelenség. A rendszerezőt így az a

meggyőződés vezérelheti, hogy az egyedi dallam egyszeri és összetéveszthetetlen sajátoságaival együtt is mindig beleilleszkedik egy nagy rendbe, és a kutató, a rendszerező feladata, hogy felismerje és olvasójával felismertesse a kapcsolatot az Egyes akcideniális tulajdonságai és az Egészből részesülő szubsztanciája közt. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és lépésről lépésre követi őt ezen az úton, akkor nem pusztán a rendszerezett anyagról kap átfogó képet, hanem egy minden ízében tökéletesen berendezett zenei világgal is megismerkedhet.

Meggondolkodtató ellentmondás, hogy történeti jellegű, diszkurzív munkái – főként a magyar zenetörténet, illetve az antifóna történetének összefoglalásai – a zenei tevékenységet elsődlegesen társadalmi jelenségként, az egészséges emberi együttélés egyik fontos intézményeként tárgyalják. Többször hangoztatta, hogy a közép-európai antifonále-hagyományok szerkesztett közreadásai, az általa kezdeményezett CAO-ECE-sorozat kötetei valójában nem forrásokat rekonstruálnak, hanem egy-egy közösség mindennap megélt liturgiájának életmódját, és ezen keresztül kulturális önazonosságát. Nem titkolta, hogy eszményképe az az ideális középkori társadalomszerveződés, amelyben az egyén helye pontosan kijelöltetett, amelyben a nagy rend eszméje úgy valósul meg a kis közösségek és az egyes emberek mindennapjainak működése által, akár a dallamrendé az egyes dallamban. De nem volt sem idealista, sem naiv: tudta, hogy ez a rend már régen és visszahozhatatlanul elveszett. És talán azt is, hogy ő maga az efféle megváltoztathatatlan rend eresztékei között aligha találta volna meg a helyét. Szűkebb körének egyik tagja, Ullmann Péter megemlékezésében „prófétai egyéniségnek” nevezi. De én legalább ennyire ízig-vérig kortársi személyiségnek is láttam, a könyörtelenül a kérdések gyökeréig hatoló, a szokványos válaszok renyheségével örökké elégedetlen intellektusával, földi tekintélyt, felsőbbiséget el nem ismerő nyughatatlanságával. És persze azzal is, ahogy ezt a belső szkizmat önkínzóan tiszta fejjel konstatálta önmagában. Befejezésül hadd idézzem most az ő szavait, nem valamely tudományos munkájából, hanem egy tizenöt éve készült interjúból:

Ahhoz, hogy a társadalom normálisan éljen, két összeférhetetlen, összebékíthetetlen dolgot kell egyszerre megélnie, amelyek soha nem simulhatnak össze harmonikusan. Azért nem, mert a jóra kényszeríteni nem lehet az embereket, viszont nincs jó kényszer nélkül. Életünkben sok olyasmi van, amit úgy fogunk föl, hogy ezek ellentétek, amelyeket szintézisbe kell egymással hozni. És vannak ellentétek, amelyeket nem lehet szintézisbe hozni. Nem tehetünk mást, mint hogy mind a kettőt száz százalékig megszenvedjük. Nekünk valahogy száz százalékig meg kell szenvedni azt, hogy az értékeknek való elkötelezettség nem lehet egyéni. Nem hihetek abban az értékben, ha belenyugszom abba, hogy csak nekem szól. Ha én hiszek az értékben, akkor azt szeretném, hogy közös értékünk legyen. Ne csak én nyerjek belőle, ne csak további száz ember, hanem a társadalom egésze, amely több, mint az egyes

tagjainak összege. Ez egy százszázalékos, értéktudatos konzervativizmus. Másfelől ugyanakkor száz százalékig tudom, hogy valaki lelkiismeretét nem terhelhetem meg kényszerrel bizonyos dolgokban, azt át kell utalnom egy másik ítélőszék elé. Ez egy százszázalékos liberalizmus. És az ember mind a kettőt egyszerre, ugyanazzal az intenzitással éli át, tudva, hogy igazából nincs a kettő között kompromisszum, nincs a kettőnek szintézise, hanem az életben az ember mind a kettőt hordozza, és felszisszen, amikor az egyiket sérelem éri. És ezt most már így fogjuk végigélni az utolsó ítéletig.